
SKF-området, kvarteret Gösen Kulturmiljöunderlag

Einar Hansson

Kristina Wallman

Trad Wigglesworth

Ewamarie Herklint

Stefan Bydén

SKF-området, kvarteret Gösen – Kulturmiljöunderlag

Inledning

Detta kulturmiljöunderlag har tagits fram på uppdrag av Göteborgs stadsbyggnadskontor. Underlaget är sammanställt av Melica genom Einar Hansson, Kristina Wallman, Trad Wigglesworth, Ewamarie Herklint och Stefan Bydén.

Samtliga kartor och snedbilder har levererats av © Stadsbyggnadskontoret.

Underlaget levererades till Stadsbyggnadskontoret den 18 juni 2010.

Ett väl bevarat och levande industristadskvarter

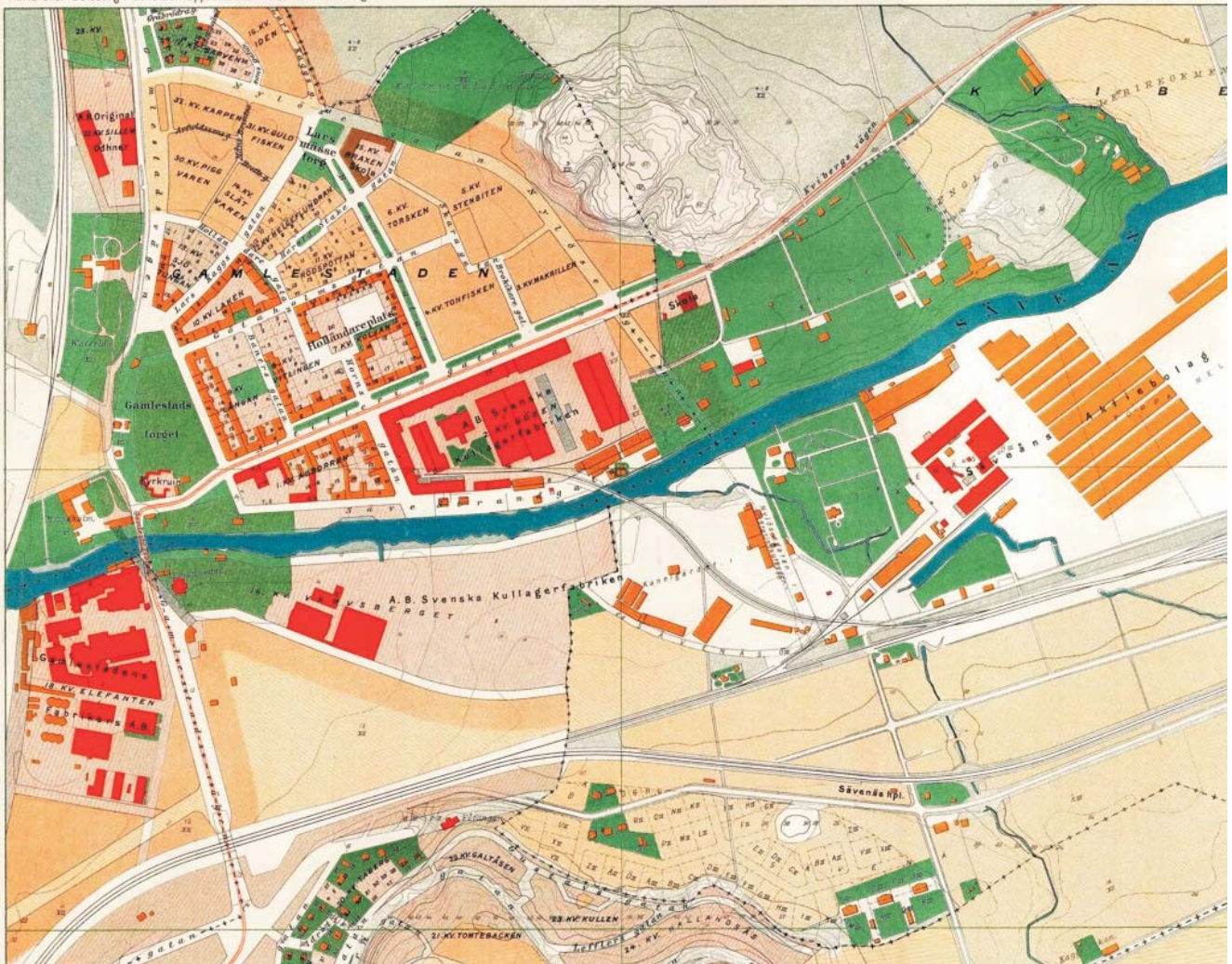
SKF:s område är ett stort, sammanhängande område som präglats under 100 år av en världsbekant industri som också gjort Göteborg känt. Bakom den långa fasaden finns en rad gedigna byggnader som anpassats för att många människor skall kunna arbeta och samarbeta i en arbetsintensiv industri. Sedan småföretagsområdet Nya

Kulan etablerades för över 15 år sedan har kvarteret öppnats för allmänheten och stora delar har återanvänts och fått något av ett stadsliv dagtid. Detta slag av stadslivande industrikvarter är mycket ovanligt i Sverige och är mycket värdefullt ur kulturmiljösynpunkt av följande huvudskäl.

SKF-området:

- visar en rad väl bevarade exempel på god industriarkitektur från 1900-talet
- ingår i östra Göteborgs industristads-utveckling och bildar, tillsammans med det intilliggande bostadsområdet, ett "brukssamhälle" i stadsdelen Gamlestaden
- berättar om verkstadsindustrins arbetsmiljöer under 100 år
- rymmer en rad industribyggnader av hög kvalitet

Karta över Göteborg i 20 blad. Upprättad år 1923 av A. Södergren.

Gamlestaden och SKF på Stadsingenjörskontorets karta från 1923.

Industristadsdel i gammalt stadslandskap

SKF-området är historiskt förankrat i såväl hela Göteborgs stadsutveckling som i Säveåns industridalgång.

Vid Säveåns utlopp i Göta Älv grundades en av Göteborgs föregångare Nya Lödöse 1471. När Göteborg grundades 1621 flyttades invånarna dit och den gamla staden (nuvarande Gamlestaden) blev ett möjligt expansionsområde för Göteborg. Området ingick i donationsjorden som var en tillgång att använda för Göteborg från kronan. Sedan dess har området öster om Göteborgs centrum utvecklats till ett av stadens viktigaste industriområden.

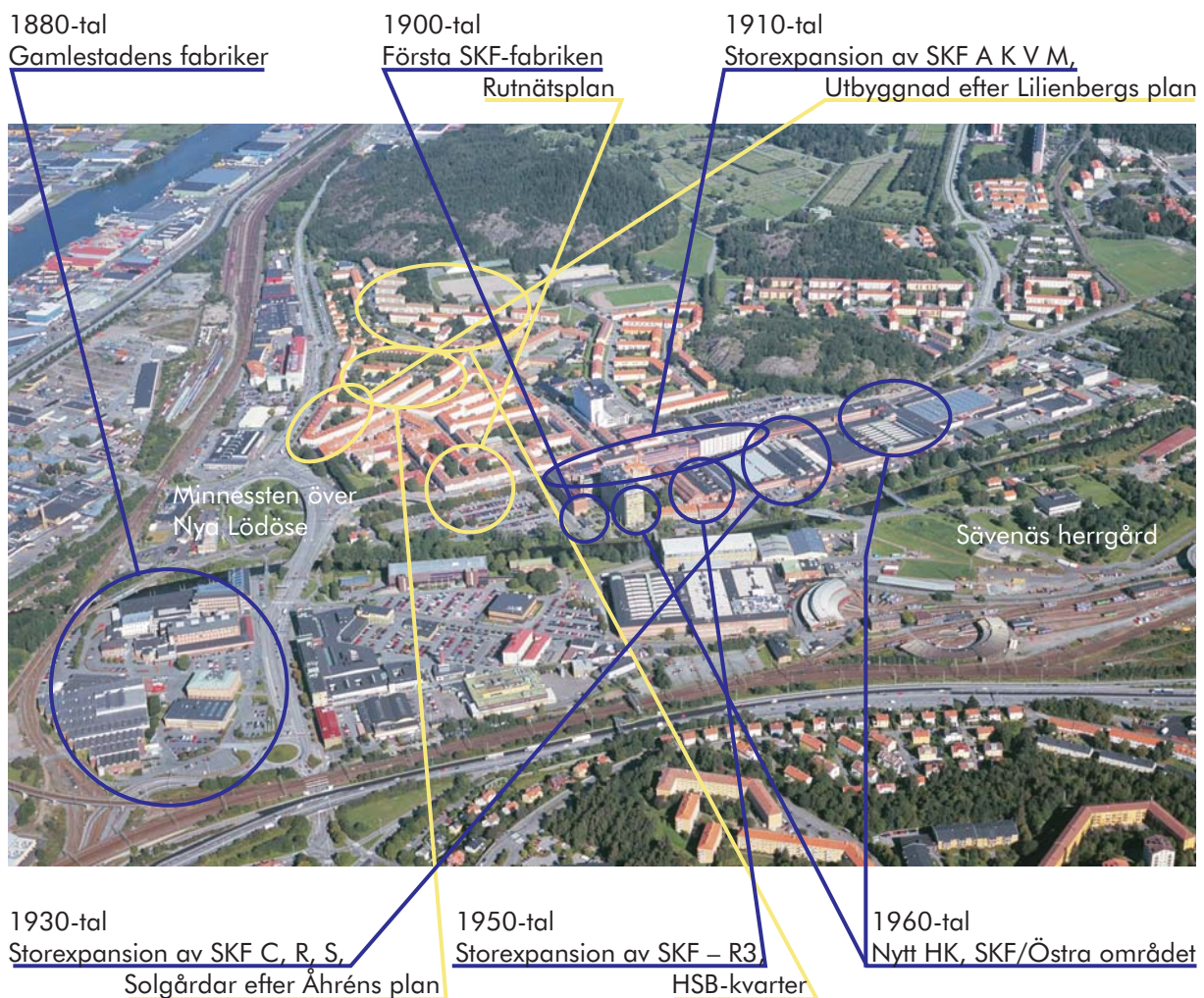
Säveåns dalgång – gammal industribygd

Säveåns dalgång har gamla anor som industrizon, allt sedan Jonsers fabriker grundades på 1830-talet med vattenkraften som energikälla. I Gamlestaden grundades Sahlgrenska sockerbruket 1732. Västra Stambanans viktiga järnväg drogs genom dalen 1856 och gjorde området allt mer attraktivt för industriutveckling. Säfveåns AB byggde upp en stor såg och trävaruindustri från 1875.

Gamlestaden – brukssamhälle i staden

Gamlestadens fabriker växte under 1900-talet till ett av Sveriges största textilindustrikomplex. Ur dessa fabriker uppkom SKF som snart växte till stadens största industri och som snart också tog över Säfveåns AB:s område. Med SKF byggdes ett brukssamhälle i storstaden upp i Gamlestaden, med bland annat egna bostäder. Folkrörelserna växte sig starka från 1910-talet. På 1950-talet rekryterade SKF arbetare från Italien – ett av de tidigaste exemplen på arbetskraftsinvandring.

Översikt över hela Gamlestaden – med årsringar av bebyggelse

Ett centralt inslag i industrihistorien

Under början på 1900-talet tillkom en helt ny generation av verkstadsindustrier som byggde på svenska uppfinningar. Av särskild betydelse för Göteborg blev Sven Wingquists (1876–1953) utvecklande av det självinställande sfäriska kullagret, som lade grunden till det globala företaget SKF. Huvudsätet har hela tiden legat i det nu aktuella utredningsområdet, kv. Gösen i Gamlestaden.

Problem och innovation

Kullager började tillverkas redan under senare hälften av 1800-talet. Trots en snabb teknisk utveckling inom branschen var alla typer av kullager ”stela” till sin funktion innan Wingquist gjorde sin uppfinning. Wingquist var driftsingenjör på bomullsfabriken Gamlestadens Fabriker med bl.a. ansvar för underhåll av taktransmissionerna. Vid den tiden – innan direkt eldrift hade utvecklats – var ett transmissionssystem det enda sättet att överföra kraft från energikällan till de enskilda produktionsmaskinerna. Ett stort problem på Gamlestadens Fabriker var, som på många andra ställen, att de långa transmissionsaxlarna var fjädrande. Eftersom vissa sättningar förekom i fabriksbyggnaderna kunde de stela lagren inte motstå bändningarna utan demolerades. Detta medförde i bästa fall driftstörningar och i sämsta fall förödande industribränder.

Wingquist arbetade fram sitt självinställande kullager vid reparationsverkstaden inom Gamlestadens Fabrikers område (knappt 300 m sydväst om utredningsområdet). Med hjälp av aktiekapital från denna textilindustri bildades 1907 Svenska Kullagerfabriken, SKF. Den första fabriken – en tegelbyggnad i två våningar – uppfördes samma år vid Hornsgatan nära Säveån, på platsen omedelbart framför porten till det befintliga huvudkontoret.

Produktsuccé och expansion

Produkten blev en omedelbar succé och produktionen steg explosionsartat, inte minst på exportmarknaden. Fabriksanläggningen byggdes ut och blev för varje år allt större och antalet anställda växte i nästan ofattbart hög takt. Vid inflyttningen 1907 uppgick personalen till 12

SKF-reklam från 1920.

SKF:s katalog från 1944.

arbetare och 4 tjänstemän. År 1909 var antalet arbetare ca 100, vilket år 1917 hade vuxit till 4 300. Förutom anläggningen i Gamlestaden hade SKF vid det här laget grundat dotterbolag i flera länder, en fabrik i Katrineholm och ett eget stålverk i Hofors. 1918 var antalet anställda inom koncernen omkring 12 000.

På samma sätt som kapital från den tidens betydelsefulla textilindustri hade finansierat etableringen av SKF användes SKF-kapital för att finansiera och stödja andra banbrytande industrier. Ett par hundra meter norr om SKF, vid Gamlestadsvägen, etablerades 1918-20 företaget Original-Odhner som tillverkade räknemaskiner.

Volvo startas och knopps av

Ännu viktigare var SKF:s roll i etableringen av Volvo. SKF hade blivit så framgångsrikt att det 1915 startades ett konkurrerande företag inom samma bransch, Nordiska Kullager AB (NKA). Företaget uppförde en stor fabrik i Lundby på Hisingen. Till en början var även NKA mycket framgångsrikt, men företaget var inte tillräckligt konkurrenskraftigt och togs 1925 över av SKF. Redan samma år påbörjades en försökstillverkning av personbilar i NKA:s gamla lokaler. SKF tog initiativet och satsade kapital för att bygga upp en fabrik för sammansättning av bilar. Ett befintligt aktiebolag ägt av SKF, Volvo, tog hand om den nya bilens konstruktion och hopsättning. SKF levererade kul- och rullager. Produktionen av Volvo-bilar kom igång på allvar under 1930-talet och 1935 kunde Volvo skiljas från SKF.

Källor:

Attman, A: Göteborgs stadsfullmäktige 1863-1962. Del I:1 Göteborg 1863-1913.

Del I:2 Göteborg 1913-1962, Göteborg 1963

Birgersson, L & Wrigglesworth, T: Industrihistorisk inventering av Göteborgsområdet – Arbetsrapport. Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län 1984.

Steckzén, B: Svenska Kullagerfabrikens historia, Göteborg 1957.

Ett levande verksamhetsområde – nu och förr

Utredningsområdet, kv. Gösen i Gamlestaden, är fortfarande en plats av stor betydelse för SKF, inte minst på grund av att koncernens huvudkontor finns här. Laboratorieverksamheten är också kvar på sin ursprungliga plats. En hel del tillverkning av specialkaraktär samt hårdverksamheten finns kvar i kvarteret och SKF:s gymnasium har sina verkstadslokaler här. Det numera fristående företaget FlexLink AB, som grundades 1980 som dotterbolag till SKF, har en omfattande industriproduktion i kvarterets sydöstra hörn.

Utbyggnadsetapper

Utbyggnadsfasen av SKF:s verksamheter tog sin början i kvarterets västra del mot Hornsgatan 1907 och spred sig under tio år förbi den höga centralbyggnaden vid A-porten. Den andra stora utbyggnaden av fabriken skedde under och efter andra världskriget. Tillskotten gjordes såväl i kvarterets östra del längs Artillerigatan och in mot gården som på södra sidan om Sävveån. Det stora området omedelbart söder om Sävveån (som ligger utanför utredningsområdet) hade fram till SKF:s inköp 1944 tillhört träförädlingsföretaget Säfveåns AB och det är inom detta område som SKF:s hyperrationella produktionsanläggningar finns idag.

Bebyggelsekaraktär

SKF:s byggnader är genomgående av hög kvalitet, såväl inom utredningskvarteret kv. Gösen, som i anläggningarna söder om Sävveån. Byggnaderna representerar en tydlig historisk avspiegling av industriarkitekturs position inom arkitekturhistorien från olika tidsepoker. De utgör en kulturhistoriskt sett mycket värdefull provkarta över verksamhetsbyggnadernas utveckling under hela 1900-talet.

När det gäller kvarteret Gösen har förvånansvärt lite av den bebyggda miljön försvunnit genom åren. Den mest påtagliga förlusten, väl synlig utåt, var rivningen av den

allra första fabriksbyggnaden. Den försvann i början av 1960-talet i samband med uppförandet av det höga kontorshuset.

De långa, avgränsande fasadmurarna är utformade med stor arkitektonisk finess. Intressant är, att miljön när man kommer innanför fasadmurarna är intim och har karaktären av en utvecklad stadsmiljö, komplett med såväl låga som höga hus och en småstadsmässig upplevelsemiljö. En förklaring till detta är att SKF växte fram som en arbetsintensiv industri som huvudsakligen producerade "kompakta" produkter (lagerkomponenter) och detta gav upphov till en tätbebyggd, stadslignande miljö. Den kan jämföras med till exempel varven vid Norra Älvstranden där alla verksamheter skedde i mycket större format och miljön följaktligen blev storskalig. När SKF:s verksamheter började kräva mera ytor för transportbehov byggde man nytt söder om Sävveån, och bevarade det ursprungliga fabriksområdet i princip intakt.

Nedtrappning med bevarandekaraktär

Nedtrappningen av SKF-verksamheter i kvarteret Gösen har skett under en lång period, och parallellt har en miljö för småföretag vuxit fram. Nya Kulan etablerades för mer än 15 år sedan och har redan resulterat i ett stort antal verksamheter av mycket olika slag, med många anställda och besökare som präglar miljön. Området har, till skillnad från varvsområdena på Hisingen, aldrig dött och de stadsmässiga karaktärsdragen har utvecklats gradvis över lång tid.

Förutom att ha åstadkommit en provkarta över industriarkitekturs historia har SKF genom god förvaltning lyckats upprätthålla en tradition av underhåll och omsorg i området. Ingen nedskräpning förekommer och hela miljön präglas av många detaljer som vittnar om kvarterets 100-åriga historia.

SKFs utbyggnadsetapper

En enkel industribyggnadstypologi för kv. Gösen

Den industriella miljön i kv. Gösen är komplex. Kvartret är ett konglomerat, som har kommit till under en lång period. Det har genomgått en ständig anpassning till aktuella kullagerrelaterade produktionsmoment, underhållsbehov samt SKF-koncernens förfinade organisationsutveckling. Efter dessa behov har husen byggts till, byggts om och byggts ihop såväl utvändigt som invändigt. Detta är helt i linje med den praxis som gäller inom så gott som samtliga verkstadsindustriföretag.

Trots förändringarna har många byggnader vissa grunddrag eller är byggda efter gemensamma principer. **Ingenjörskonsten har varit helt styrande och varje försök att klassificera sådana byggnader utifrån den gängse arkitektoniska terminologin saknar mening.** Följande sätt att indela industribyggnaderna i kv. Gösen efter typ bygger på en blandning av flera faktorer såsom **form, teknisk konstruktion och funktion.**

Flervåningsbyggnaden med gjutjärnspelare och stålbalkskonstruktion

Karaktär: 3–5 våningar, gjutjärnskolonner/stålbalkar, tegelfasader, stora spröjsade fönster, platt tak eller sadeltak.

Historik: Föregångaren i sten och trä uppstod med fabrikssystemet i England i början på 1700-talet. **Formen influerades av kraftöverföringssystemet och maskinplaceringen.** Järnkonstruktioner utvecklades först under 1800-talet. Gjutjärnkonstruktioner var vanliga under tiden från 1850-talet till 1900-talet.

Inom kv. Gösen: Hela A-fabriken

Flervåningsbyggnaden av armerad betong

Karaktär: 2–5 våningar, stomme av armerad betong, stora fönster, icke-bärande fasader av puts eller tegel.

Historik: Ungefär samtidigt som SKF byggde ut sin första fabrik utvecklades denna s.k. **dagsljusfabrik** i USA bl.a. av Ford. Blev efterträdaren till den föregående fabrikstypen.

Inom kv. Gösen: K-fabriken, C-fabriken, stora delar av S-fabriken

Hallbyggnaden med taktravers

Karaktär: Basilikaliknande brett och högt hallrum som saknar både mellanstöd och bjälklag. Taktraverser löper längs hela byggnaden. Ofta sidoskepp som ansluter till hallrummet.

Historik: Inom industrin utvecklades detta traditionella "kyrkokoncept" för tunga och ytkrävande lyft. Ett tidigt exempel i Göteborg var Keillers mekaniska verkstad på Skeppsbrokajen, som etablerades 1841.

Inom kv. Gösen: M-fabriken, V-fabriken

Enplansbyggnaden: sågtandstaksbyggnaden och dess efterföljare

Karaktär: Sågtandstaksbyggnaden är vanligtvis i ett plan med takfönstren orienterade mot N/NO för att släppa in skuggfritt ljus över en större arbetsyta. Taket bärs upp av pelare och ibland är själva fasaderna fönsterlösa. Sågtandskonceptet konkurrerades ut gradvis av enklare enplansbyggnader med plattare tak försedda med olika slags lanterniner. De efterträddes i sin tur av nutidens typiska "lådliknande" fabriksbyggnader.

Historik: Sågtandstaksbyggnaden uppstod omkring 1830 i Englands textilfabriker parallellt med införandet av den mekaniska vävstolen. I Sverige byggdes den första sågtandstaksbyggnaden i Jonsered redan 1833. Byggnadstypen hade sin höjdpunkt 1880–1920. Under perioden 1920–1960 blev enplansbyggnaden med lanternintak allt vanligare (den hade funnits i Schweiz sedan 1885). Från 1950-talet utvecklades bättre konstbelysning och behovet av klimatkontroll ökade. Dagsbelysning ovanifrån blev då otidsenlig och banade vägen för byggnader helt utan takfönster.

Inom kv. Gösen: "Klassiska" sågtandstaksbyggnaden R-fabriken och del av S-fabriken. Senare utvecklingar med lanternintak: del av S-fabriken.

Samtliga typer av byggnader här har återanvänts för nya och långsiktiga ändamål på många olika håll i Sverige och utomlands. De olika typerna beskrivs fabrik för fabrik i nästa avsnitt.

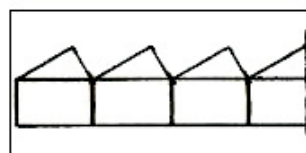

Flervåningsbyggnad: gjutjärnspelare & stålbalkskonstruktion: A-Fabriken

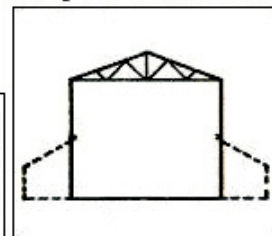

Flervåningsbyggnad: armerad betong: K-, C- & del av S-Fabriken

Byggnadstyper i SKF's kv. Gösen

Sågtandsbyggnad: R-, & del av S-Fabriken

Hallbyggnad: del av M- & V-Fabriken

Byggnaderna

1 A-fabriken

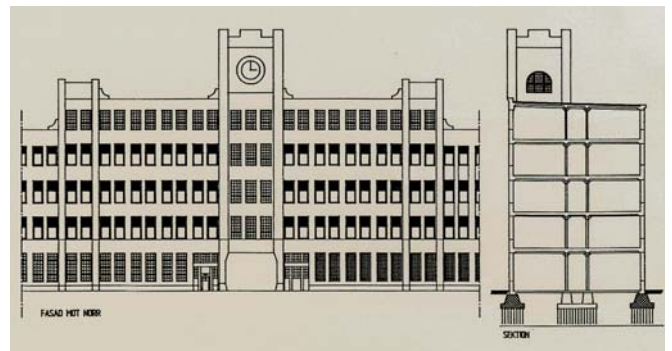
A-fabriken, Ernst Krüger 1909–14, är en fyrvånings-byggnad uppförd i rött tegel med dekorativa inslag av ljus tegel. Det förhöjda mittpartiet markeras ytterligare av ett klocktorn och två mindre sidotorn. Entrén har dekorativt utformade järngrindar och glasade sidopartier. Byggnadens originalfönster, som finns bevarade på delar av fasaden mot Artillerigatan-Hornsgatan och mot gården, har stora, smårutsindelade bågar med spröjs. En stor del av fönstren är dock utbytta och/eller delvis igensatta.

Hörnet Hornsgatan/Artillerigatan

A-porten

A-fabriken, fasad och sektion

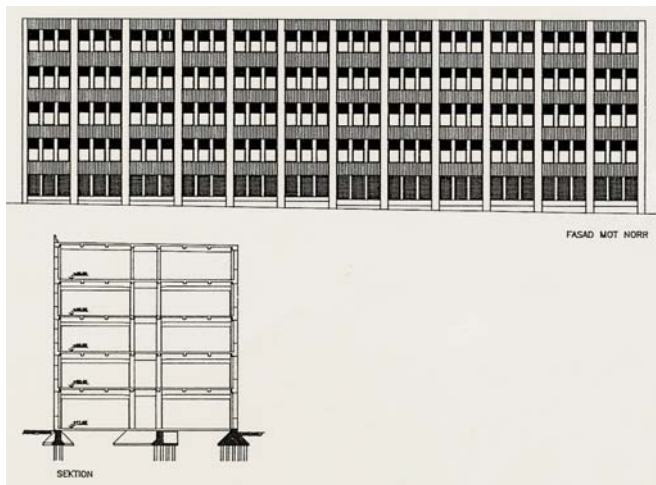

2 K-fabriken

K-fabriken, Hjalmar Lynander 1917, är uppförd av betong i fem våningar. Byggnaden pryddes ursprungligen av två symmetriskt placerade frontoner. Fasaden var i ljus spritputs och fönstren var av samma typ som A-fabriken. K-fabriken kläddes under senare halvan av 1900-talet in i orangeröd och beige plåt, som i gatuplanet på fasaden mot Artillerigatan kompletterades med element av dansk sjösten. Fönstren mot gatan byttes. **Mot gården finns originalfönstren bevarade**, täckta av skyddande skivor. Här finns också de stora lastportarna bevarade, en på varje våning.

Interiören är präglad av stora öppna ytor med pelare som bär de stora tyngderna. Rummen har avdelningar för de beslutande och för de utförande.

1938 byggdes en utfyllnad mellan A-fabriken och K-fabriken.

K-fabriken, befintligt utseende fasad och sektion

K-fabriken från gårdssidan

C-fabriken. Interiör med förmansbås och arbetsytor

C-fabriken mot Artillerigatan

3 C-fabriken

C-fabriken, plan 1 och 2 av John Andréén 1937–43, östra delen byggdes till 1961, är uppförd i rött tegel i en enkel, stram och tydligt funktionalistisk stil där de gedigna materialen utgör grunden för estetiken. Den del som uppfördes 1937–43 har ett förhöjt mittparti med SKF:s logotyp, ytterligare markerat genom att kantlisten dragits

ned på ett dekorativt sätt. Byggnadsdelen från 1961 har en övre kantlist i koppar. Invändigt finns bland annat omsorgsfullt utformade hygienutrymmen som tvättrum, duschar och toaletter bevarade.

4 M-byggnaden

M-byggnaden, Ernst Krüger 1912–1915, är uppförd i rött tegel. Den är omsorgsfullt utformad med gaveluppbyggnader som markerar de olika delarna, mönstermurningar i ljust tegel – bland annat en transmissionsikon – och väggpelare. Fönstren är till större delen i original, och består av stora smårutindelade bågar med spröjs. I M-byggnaden finns en av områdets mest välbevarade miljöer, kraftstationen, där golv, räcken, fackverk, traverser och inte minst fönstren ger en bild av en industrimiljö från början av förra seklet. De olika byggnadsdelarna har lanternintak i skilda utföranden. Den västra delen har ett fackverksburet tak med ett stående fönsterband och ett fönsterparti vid nocken och den östra delen har platsgjutna betongtakstolar med liggande fönster (som nu skyddas av små glasade sadeltak).

Tak

Interiör

Härden, interiör

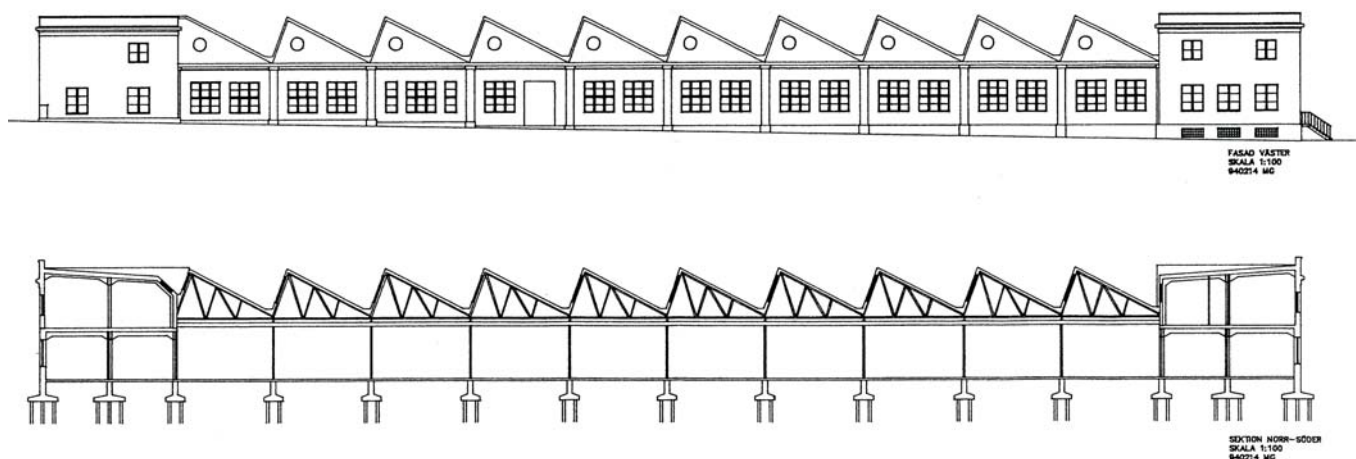

Härden (V-fabriken)

5 V-fabriken

V-fabriken, även kallad Härden, uppfördes 1918 efter ritningar av Ernst Krüger i en för tiden nyskapande industriarkitektur. Byggnaden är uppförd med en fackverksstomme i stål med fyllningar av tegel, som putsats med en ljus spritputs. Det smäckra lanternintaket bärs av fackverk i stål och de relativt högt sittande fönstren på norra gaveln är smårutsindelade med spröjs. Åt söder är byggnaden tillbyggd i relativt sen tid (1972–75) och den

nya fasaden är uppförd i rött tegel. Härden är åt väster sammanbyggd med R-fabriken. Härdens förhöjda tak med ventilationsöppningar vittnar om stark hetta. Den krävdes för att smida ringarna till lagren, men den skapade också en tuff arbetsmiljö. Olika typer av fackverkskonstruktioner visar på innovativa sätt att skapa lokaler med stora spännvidder som kan anpassas till förändringar i produktionen.

R-fabriken fasad och sektion

6 R-fabriken (Revolversvarveriet)

R-fabriken, 1929–32, är uppförd i rött tegel och i dag sammanbyggd med V-fabriken. Byggnaden har två våningar mot norr och söder och en längs den västra långsidan. Murningen är dekorativ men i tidens anda sparsam, med utkragningar mot takkanten och ett förhöjt gavelparti på söderfasaden. Hallen i mitten har sågtandstak med fönstren vända åt norr. På fasaderna åt norr och söder är de spröjsade originalfönstren bevarade, medan de längs västfasaden bytts mot nya i ett utförande liknande originalen.

7 S-fabriken (Svarveriet)

S-fabriken, 1939–62, är uppförd i rött tegel och ansluter i sina olika delar väl till den övriga miljön. Komplexets

äldsta del, uppförd 1939–1943, har mot gatan två våningar och karakteriseras av **fönsterband med stora, spröjsade fönster med bågar av järn**. Åt söder är övervåningens spröjsade fönsterbågar i trä och här markeras fasadens ändar med förhöjda väggpartier. Fabrikdelen från 1949 är uppförd i ett livfullt skiftande tegel och har en tidstypisk, stram utformning med stark symmetri där de kvadratiska, spröjsade fönstren utgör en viktig del. Murningen i blockförband ansluter till M-byggnaden samt LAB 1 och 2. Fabrikdelen från 1962 är uppförd i tre våningar med fasadtegel murat i munkförband. Den karakteriseras av en **stram utformning med stark materialverkan**. Fönstren är i bottenvåningen spröjsade och i de övre planen enklare, utan spröjs.

S-fabriken

S2-fabriken

8 Huvudkontor HK 1

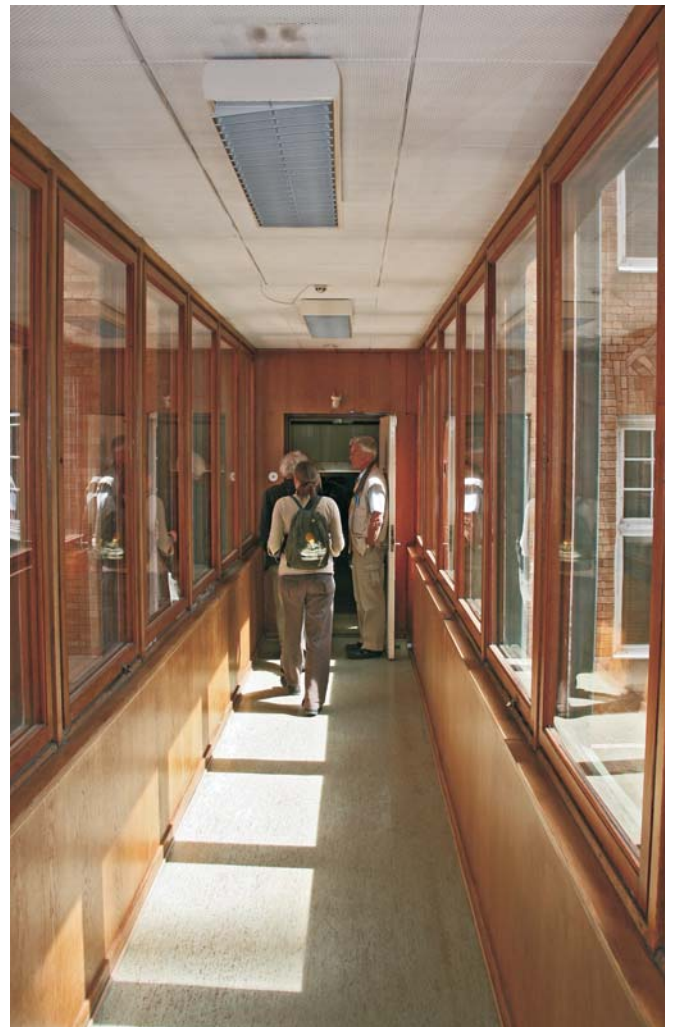
HK 1, Ernst Krüger 1913, är uppfört i fyra våningar med fasad i gult chamottetegel och ett brant valmat tak med enkupigt lertegel och plåtdetaljer. Byggnaden är uppförd i jugendstil, vilket avspeglas i såväl fönsterindelningen som i de dekorativt utformade stenpartierna kring entrén och under burspråken. Interiören är till stora delar väl bevarad, bland annat i direktörsvåningen där paneler, dörrar, trycken och mindre detaljer som ventilationsgaller är intakta. Också trapphusen är omsorgsfullt gestaltade med bland annat dekorativt klinker på golv och väggar. I direktörsvåningen finns bland annat en telefonkiosk bevarad – idag med en ny funktion som toalett.

Gångbron mellan A-fabriken och HK1

Fönster, HK1

Gång mellan HK1 och HK2

9 Huvudkontor HK 2

HK 2, Wilhelm Mattson 1954, är uppfört i gult tegel. Fasaderna är stram och rytmiskt indelad av horisontella skift av stående tegel mellan fönsterbanden. I västra delen finns en skorsten med samma indelning. Byggnaden har ett

glasat trapphus med betongglas samt en kopparklädd övergång till HK 1. Invändigt finns bland annat en kontorskorridor med tidstypiska interiörer i form av väggar i ljus faner och dörrar med räfflade glasrutor bevarad.

10 Huvudkontor HK 3

HK 3, SKF-team 1967, är uppfört i tolv våningar i utkanten av det gamla fabriksområdet. Fasaden är uppbyggd kring kontrasten mellan fönsterband som går över hörn och kakelklädda, skimrande väggpartier där emellan, med vertikala parställda band som avdelande och rytmiserande element. Byggnaden har en påkostad, tids-typisk och genomarbetad foajé med armaturer i glas, glasräcke och keramisk väggdekor samt ett golv i svart natursten.

11 LAB 1

LAB 1, Ernst Krüger 1916, ligger längs med Sävån i områdets utkant. Byggnaden är uppförd i rödbrunt tegel murat i blockförband med mönstermurningar, och har ett mittparti markerat av en frontespis och väggpelare. Entréerna markeras med dekorativt utformade skärmtak och omfattningar, ovanför vilka det sitter en SKF-logotyp huggen i sten. Under det brutna, tegeltäckta taket finns en inredd kontorsvåning. Fönstren, som är smårutsindelade och med spröjs, är i original mot norr men har bytts på den södra fasaden. Invändigt finns på andra våningen en välbevarad kontorskorrridor med spegeldörrar, snickerier och dörrpaneler samt ett välbevarat toalettrum. Även det västra trapphuset är till stor del bevarat med dörrar, snickerier och ledstänger i smide.

12 LAB 2

LAB 2, uppfört 1943, är sammanbyggt med LAB 1 men har en något annorlunda vinkel för att följa gatan utanför. Byggnaden är uppförd i rödbrunt tegel i blockförband och ansluter på så vis till LAB 1. Byggnaden har spröjsade

Laboratoriebyggnaden från Sävån

tvåluftsfönster med tre rutor och präglas av **funktionalismens enkelhet, stramhet och starka materialverkan**. Mot ån finns i byggnadens yttre ändar två trapphus, som i fasaden markeras genom fönsterstorlek och placering, med bevarade entrédörrar och naturstensomfattningar

Huvudkontoret, entrén

Tegelmurning sockel Lab 1

Platser och stadsrum

Produktionens karaktär med flera olika slags verkstäder har givit området en **stadslignande karaktär av ett slag som är ovanligt i Sverige**. De olika fabriksbyggnaderna är kvartersstora och inordnade i ett mönster av gator och kvarter. Dessa skapar en rationell uppdelning av området och gatorna underlättar flöden av såväl material som kommunikation mellan avdelningarna.

Bakom tolvvåningsbyggnaden, huvudkontoret från 1967, ligger en **trädgård som har stora rumsliga värden**. Laboratoriebyggnaderna, HK 1 och 3 och M-byggnaden utgör avgränsningen utåt. **Platsbildningen är av stor betydelse för området och själva rummet kan ses som en trädgård eller en park med kopplingar till omgivningarna**, inte minst genom stråket mot gångbron över Säveån.

Det finns en **stark axialitet** i området. Från den lilla portingången vid Hornsgatan leder en inre gata hela vägen igenom området, fram till en port mot Ryttmästare-

gatan. **Gatan upplevs som en stadsgata** och de olika byggnaderna med sina olika karaktärer bidrar starkt till gaturummet. Även tvärgatorna som sträcker sig ner mot Säveån har en utpräglad stadsmässighet och de **låga fasaderna ger gatorna en nästan småstadsmässig karaktär**.

Talande detaljer och symboler

De arkitektoniska och byggnadstekniska detaljerna är ofta omsorgsfullt utformade. En rad andra detaljer understryker områdets **industrikaraktär**. I M-byggnaden och S-fabriken finns rester av **smalspår** för internt transporter, så kallade decauvillespår, som band samman hela anläggningen. Enstaka skyltar med beteckningar från produktionstiden finns kvar, som till exempel "A-gatan". I övrigt är det i de tidigare huvudkontoren som många detaljer bevarats.

Torget mellan huvudkontoret och laboratoriet

Arkitektoniska särdrag och kvaliteter i området

- **Tegelarkitekturen** med mönstermurningar, dekorer och detaljer utförda med stor omsorg. Här finns en stor variationsrikedom både i tegelsorter och murningsteknik.
- **Fönsterband, fönsterstorlek och indelning** spelar en viktig roll i arkitekturen. Fönstren ger struktur åt fasaderna och skapar ett sammanhang i området som helhet. Spröjsarna gör att de stora fönstertyorna inte upplevs som stora hål i fasaderna.
- **Taklandskapet** är mycket viktigt för områdets karaktär. Här finns sågtandstak, lanternintak, platta tak och sadeltak. De dominerande takmaterialen är papp, glas och rött lertegel. Ett genomgående drag är de lanterniner som i olika utföranden finns på områdets lägre byggnader (M, R, V och S). Lanterninerna ger ett vackert ljus i lokaler som i övrigt är fönsterlösa.
- Det finns en **stark materialverkan** i området – de välbyggda och omsorgsfullt gestaltade byggnaderna ger ett massivt intryck, där de olika typerna av tegel har stor betydelse för upplevelsen av området. De stora fönsterpartierna bidrar till att ge området en känsla av tillgänglighet. Transmissionsikonen i tegel är ett återkommande arkitektoniskt element i dekoren av byggnader i de småskaliga inre delarna.
- **Kontrasten i skala** mellan den monumentala fasaden mot Artillerigatan och den småskaliga inre bebyggelsen är stor och utgör en viktig komponent i upplevelsen av helhetsmiljön.
- **Överbyggda förbindelsegångar** finns mellan många av byggnaderna. De har gjort det möjligt att röra sig genom nästan alla byggnader utan att påverkas av väderlek. Förbindelsegångarna är utformade på olika sätt och sätter sin prägel på området genom att visa att, och hur, husen har stått i kontakt med varandra.
- **Den lilla parken/trädgården** mellan laboratorierna och HK 1 tillför, liksom närheten till grönskan vid Sävån, stora kvaliteter till området. Träden och grönskan ger möjlighet att följa årstidsväxlingar och skapar liv i området.

Kritiska punkter ur kulturmiljösynpunkt

Tekniska anläggningar och installationer som staket, ventilationstrummor och olika typer av rör är viktiga för all produktion. Dessa är ibland mindre estetiskt tilltalande, men förmedlar en förståelse för områdets kulturhistoria.

Fönstren spelar en viktig roll och fungerar som sammanlänkande element i den stora anläggningen. För förståelsen av området är det viktigt med tidslagren och att olika tiders fönstertyper bevaras. Här är fönsterstorlekar, -indelning och material av central betydelse.

K-fabriken är en central punkt i området, både som byggnadsvolym och som historiskt dokument över den nya byggnadsteknik som slog igenom under 1900-talets första decennier. Den utgör, både i bokstavlig och överförd bemärkelse, en länk mellan områdets äldsta del och de senare tillkomna.

Härden från 1918 är även den en viktig byggnad både i gatubilden och i områdets historia. Få industribyggnader av denna typ finns bevarade, vilket gör att den har ett industrihistoriskt intresse även utanför SKF och Göteborg.

Taklandskapet med dess lanternintak och sågtandstak och med dess olika material (glas, tegel, papp) är av stor betydelse både för områdets karaktär och för förståelsen för industrihistorien.

Den obrutna fasaden längs Artillerigatan är den bild som många bär med sig av området, och den är samtidigt av stor betydelse för stadsbilden.

Sågtandstakslandskap
R-fabriken, i bakgrunden S-fabriken

Upplevelser, förståelse och kulturhistoriska värden

Fabriksbyggnadernas långa och mäktiga fasader längs Artillerigatan är för många själva sinnebilden av Gamlestaden, som starkt förknippas med SKF. **Kontrastverkan** mellan den monumentala gatufasaden och den oväntat småskaliga inre miljön, med stor variation i gatubilden, utgör ett värde i sig och skapar en dynamik. De luftiga fabrikshallarna längs regelbundna tvärgator visar på en medvetenhet hos företaget att skapa rationella miljöer som fungerar för tusentals arbetare. **Rader av höga fönster** som släpper in ljus över maskiner och arbetsställen visar på en omsorg om människorna som utförde precisionsarbeten. Till detta hör också **väl kaklade toalettavdelningar och kontorskorridorer med eleganta glaspartier**. De avgränsade förmansburarna vittnar om **industri-samhällets strävan mot ordning, reda och tydlighet i organisationen**.

Bebyggelsens **kontinuitet från jugend till 1970-tal** ger en god bild av olika epokers stilideal och visar hur industriarkitekturen utvecklats under 1900-talet. Fasaden mot Artillerigatan bidrar, med sina olika tydligt avgränsade delar, till **förståelsen för områdets framväxt**. Helhetsmiljön med tre generationers huvudkontor i anslutning till fabriksområdet vittnar om **närheten mellan ledning och produktion**.

Den sammanhållna helhetsmiljön, där det återkommande teglet skapar stor **enhetlighet**, har stora upplevelsevärden. De välmurade byggnaderna med många ornament i mönster och relief ger också en känsla av företa-

gets stolthet och ambitioner att visa kvalitet även i ansiktet utåt. I detta sammanhang är härden och K-fabriken, med sina i sammanhanget ovanliga putsade fasader och sin **för tillkomsttiden nyskapande industriarkitektur**, viktiga inslag.

Värdet av bevarade kulturmiljöer

Att bevara en kulturmiljö har en rad positiva effekter. Väl bevarade miljöer förmedlar fantasieggande bilder av gångna tiders liv och arbete. De ger upplevelser och talar till alla våra sinnen. Industri miljöer är särskilt intressanta eftersom de speglar såväl samhällets produktion i större skala som människors individuella liv och verk i den mindre skalan. När vi använder äldre, värdefulla miljöer gynnas vi av och noterar rader av praktiska och estetiska kvaliteter som vi möter. Dessa kvaliteter lyfter våra sinnen och förgyller vardagen. De bevarade miljöerna är tydliga, tvärfackligt sammansatta och mångsidiga berättelser som ger oss kunskap och förståelse för tidigare levnadsförhållanden, maktförhållanden, produktionsmetoder och byggnadssätt. De ger också tillfällen att reflektera över historiska händelser och existentiella frågor.

Arvid Palmgrens gata mot Sävån

melica

www.melica.se